

Термиз давлат университети
Юридик факултети 4 босқич талабаси

Рўзиқулова Сурайё Рустам қизи

Термиз давлат университети
Юридик факултети ўқитувчиси

Турсунов Бехруз Нормурод ўғли

Йилларнинг шамолига соврилган «Орол»

Калит сўзлар: Оролнинг вужудга келиши. Орол денгизининг узок тарихи. Орол денгизи муаммоларини бартараф этиш.

Орол денгизи ҳақида мунозарали мавзуга тўхталишдан олдин, унинг узок ўтмиши ва тарихига назар соладиган бўлсак ушбу денгиз Тўрон текислигининг марказий қисмида, Устюрт округи билан Қизилқум округи орасида жойлашган. Орол денгизи ер юзидаги денгиз ва океанлар билан боғланмаган энг улкан кўл, яъни сув ғавзаларидан биридир. Орол ва Оролбўйи ҳақидаги дастлабки маълумотларни милoddан аввалги II асрда яшаган географ Кладвий Птолемей ёзиб қолдирган. У тузган “Дунё харитаси”да ҳозирги Орол денгизи ўрнида “Окс” кўли тасвирланган. Абу Райхон Берунийнинг ёзишича: “Турон заминидаги энг катта Қора ва Қизилқум саҳролари қачонлардир, баҳри уммон остида бўлган”. Франсуз географи Делил 1723 йилда тузган харитасида Орол ботиғида жойлашган сув ҳавзасини биринчи мартаба “Орол” дэб номлаган. Орол чўкмасининг илк Амударё ва Сирдарё суви билан тўлиши эрамиздан аввалги I минг йилликнинг биринчи ярмида рўй берган. 1948 йил Россия география жамияти денгиз капитани А.П.Бутаков бошчилигида Орол экспедитсияси ташкил этилиб, денгиз харитаси чизилди, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси илк бор илмий жиҳатдан ўрганила бошланди. 1886 йилда Амударё флотияси ташкил этилиб, юк ортилган кемалар Оролдан Термизгача қатнай бошлаган. 1952 йилда Хоразм темир йўли ишга туширилгач, кемачилик инқирозга учраган. 1934 йилда Амударё тошган вақтда Гурлан ва Манғит туманлари ҳамда Чолиш пристанини сув босган. 1948 ва 1954 йилларда Тўрткўл шаҳри сув остида қолиб, дарёдан 10 км нарироқда янги шаҳар бунёд бўлган. Ўша даврда Оролда 3 та оролча бор бўлган холос. Денгизнинг Қозоғистон Республикаси худудидаги қисмида туризим ва балиқчилик саноати режалаштирилган. Орол денгизи бўйича 108 та қарор ва лойиҳалар ишлаб чиқилган, шунга қарамасдан унинг сатҳи тобора камайиб, денгиз ўртасида улкан туз кони ҳосил бўлган. Мўйноқ балиқ комбинати махсулот йўқлиги ва энг асосийси Оролнинг чекиниши туфайли инқирозга учради. 1970 йилдан токи 1983 йилга қадар Амударё йўлида сиғими 13 млрд.

кубометр бўлган Роғун ва 7,8 млрд. кубометр сиғимга эга Туямўмин шунингдек Тошҳовуз сингари ўнлаб каналларнинг дарёдан истаганларича сув олиши оқибатида экологик вазият издан чиқди, аҳоли ўртасида турли касалликлар келиб чиқди. 1989 йил Орол қисман ажралди. 2000 йиллардан кейин Амударё суви камайиб, қурғоқчилик юз берди. Тарихнинг аччиқ сабоқлари шундан иборатки, дарё сувлари Оролга етиб бормаган даврларда эски ўзан, сув йўллари қум ва тупроқ кўчкиси билан тўлиб, ифлосланиб издан чиққан. 1961 йилдан бошлаб суғориладиган ерлар майдони мутассил равишда ортиб бориши, сув омборларнинг барпо этилиши, шаҳарлар ва саноат объектларининг кўпайиши, аҳоли сонининг ўсиши натижасида Амударё ва Сирдарё йил сайин Оролга кам сув қўя бошлади, кўл юзасида буғланиш миқдорининг ортиб бориши натижасида кўлнинг сув сатҳи пасайиб, аксосий қисми қуруқликка айланди. Шундай қилиб, собиқ денгизнинг қуриган қисмида ўзига хос табиий компонентларга эга бўлган янги “Оролқум” чўли пайдо бўлган. Айни дамда Орол денгизининг қуриган қисми туз маконига айланганлиги сабабли, атроф муҳитга жиддий хавф туғдирмоқда. Оролнинг қуриган қисимдан туз аралаш чанг узок масофаларга, ҳатто Ўрта осий тоғларидаги музликлар юзасига ҳам тушиб, унинг эришини тезлаштирмоқда. Орол денгизининг ўрнига сувдан қолган тупроқ қоплами жуда кўплаб салбий оқибатларни келтириб чиқарган. Оқруг ҳудудининг 90 фоизидаги тупроқлар ўта даражада шўрлаган. Юқорида келтирилган катта қисимдаги шўртоб ерларни эшитгач, қачонлардир ушбу чўл ўрнида дунёда катталиги бўйича тўртинчи ўринни эгаллаган қақийқий денгиз бўлганлигига ишониш қийин. Қачонлардир ушбу денгизда балиқлар овлаш учун катта кемалар сузиб юрган, тўлқинлари қирғоқ қояларига урилган, юзлаб сайёҳлар сузиш ва офтобда тобланиш мақсадида унинг пляжларига келишган. Айни дамда Оролнинг ҳозирги ҳолатини кўриб бунга ишониш қийин албатта. Орол денгизининг туби ҳақийқатдан ҳам сирли, баъзи олимлар уни Атлантида билан таққослашади. Орол денгизида муаммолар келиб чиққан вақтдан бошлаб, токи шу кунга қадар дунёнинг турли бурчакларида яшовчи олимлар ушбу муаммони бартараф этиш, Орол денгизини худди илгаригидек сув мавжланиб оққан даврга қайтариш, Мўйноқнинг ҳайвонот дунёсини сақлаб қолиш, унинг исқисодий соҳадаги ўрнини тиклаш, қум бўронлари шунингдек чанг тўзонлар кўтарилиб турли кўнгилсиз ҳолатларни юзага келтириб, аҳоли ўртасида турли касалликларни келтириб чиқариши ёки авж олишининг олдини олиш борасида жуда кўплаб ғоялар ишлаб чиқиб, юқорида санаб ўтилган ҳолатларни ижобий

томонга ўзгартириш ҳамда Оролни сақлаб қолишни мақсад қилган ҳолда яқдиллик билан ҳаракат қилишмоқда.

Хулоса

Ҳар бир инсоннинг туғилган тупроғи унинг ватани ҳисобланади. Хусусан биз туғилган тупроқ Ўзбекистон бизнинг ватанимиз. Ватаннинг қувончи қувончимиз, ҳар бир дарди дардимиздир. Биз биламизки Орол бундан бир неча йиллар илгари сувлари мавжланиб оққан, балиқчилик билан шуғилланувчи аҳоли ушбу сув ҳавзасидан балиқ тутиб тирикчилик қилган, иқтисодининг асосий қисми ҳам балиқчиликни ташкил этган. Ҳозирда ҳақийқатдан ҳам Орол денгизининг аҳволи ачинарли ва қайғурарли аҳволда. Барчасизга яхши маълумки Орол денгизи йилдан йилга сўниб, ундаги сувлар тобора камайиб бормоқда. Мутахасисларнинг фикрича, агар Аму ва Сир дарёлари яна аввалги маромда Оролга оқизиб турилса, денгизнинг илгари ҳолатини тиклаши учун 20 йил муддат керак бўлар экан. Демак мантиқан ўйлайдиган бўлсак бизда ҳозирги дамда бунинг имкони йўқ. Шундай экан биз унинг ҳозирги ҳолатини сақлаб қолиш учун ҳаракат қилишимиз лозим. Энг аввало ундаги сувнинг қуриш сабаблари, сувнинг қуришига йўл қўйувчи омилларнинг устидан изланишлар олиб бориш, ҳамда ушбу сабаб ва фожиа ҳолатни юзага келтирган омилларни бартараф этиш чораларини ишлаб чиқиб, уни амалда қўллаш лозим. Ушбу муаммо жаҳон миқёсидаги муаммо бўлганлиги сабабли, БМТ нинг бир неча сессияларида халқаро глобал муаммо сифатида этироф этилиб, Орол денгизининг қуришини тўхтатиш масалалари, хусусан Оролнинг суви чекинган ер майдонларида шамол кўтарилган вақтда шўр тупроқ чанг билан бирга кўтарилиб, атроф муҳитга зарар келтириши, аҳоли орасида турлихил касалликларни келтириб чиқариши масалалари кенг муҳокамага қўйилган. Биз ёш авлод ҳам Оролбўйи ҳудудидаги экологик фожиа майдонига айланган ҳудуддаги муаммоларни бартараф этиш устида изланишлар олиб бориб, ушбу халқаро миқёсдаги муаммога ечим топишда ўз ҳиссамизни қўшмоғимиз лозим. Шахсий фикрларга тўхталиб ўтадиган бўлсак, Оролнинг суви чекиниб, унинг ўрнини эгаллаган ер майдонига чўл шароитида ўсувчи ўсимликларни экишни янада кўпайтириш ва ушбу масалага янгича ёндашув асосида фақатгина саксовул ва маҳаллий чўл ўсимликлари эмас бошқа турдаги шўр тупроққа мослашувчи ўсимликларни ҳам экишни йўлга қўйиш, шу орқали шамол кутарилган вақтида шурҳок тупроқнинг ҳавога кўтарилиб аҳоли нафас оладиган экологик атмосферанинг захарлашини бир мунча камайтириш, атроф муҳитда яшовчи ҳайвонот оламини сақлаб қолиш мақсадида турли ғоялар ишлаб чиқиш ва амалда

кўллай билиш мақсадга мувофиқдир. Хулоса сўнгида Ўзбекистон Республикасининг президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75 сессиясида Оролбўйи ҳудудидаги вазият ҳақида сўзлаган нутқига тўхталиб ўтишни лозим топдик.

“Давримизнинг ўткир муаммоларидан яна бири глобал иқлим ўзгаришидир. Бугунги кунда ҳар бир мамлакат бу жараённинг салбий таъсирини ҳис этмоқда. Минг афсуски, бундай ўзгаришлар Марказий Осиё тараққиётига ҳам катта хавф туғдирмоқда. Эътиборингизни яна бир бор Орол денгизининг қуришининг ҳалокатли оқибатларига қаратмоқчиман. Орол бўйи ҳудуди экологик фожианинг марказига айланди. Биз мавжуд аҳволни яхшилаш учун бу ерда икки миллион гектар янги ўсимлик майдонлари ва дарахтзорлар яратиш, тупроқ қатламини шакиллантири бўйича улкан ишларни амалга оширмоқдамиз. Мамлакатимиз ташаббуси билан Оролбўйи минтақаси учун Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг инсон хавфсизлиги бўйича кўп томонлама шериклик траст фонди тузилди. Умид қиламизки, ушбу фонд оғир экологик ҳудудда яшаётган аҳолига амалий ёрдам кўрсатиш учун халқаро ҳамжамиятнинг тайанч платформаси бўлиб хизма қилади. Биз Оролбўйи минтақасини экологик инноватсия ва технологиялар ҳудуди, деб эълон қилиш ҳақида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг махсус резолютсиясини қабул қилишни таклиф этамиз”.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75 сессиясида Оролбўйи ҳудудидаги вазият ҳақида сўзлаган нутқидан куч олган ҳолда биз ёшлар ҳам Оролбўйи ҳудудидаги муаммоларни бартараф этиш учун янгича изланишлар олиб боришга киришамиз.

Фойдаланилган адабиёт ва манбаалар:

- 1: БМТ Бошш Ассамлеясининг 75 сессиясида президентириш Ш.М.Мирзиёевнинг сўзлаган нутқидан кўчирма.
- 2: Кун.уз
- 3: <http://www/undp/org>
- 4:LEX.UZ